

BAKÓCZ TAMÁS, A HUMANISTA

Filippo Beroaldo 1503-ban Bolognában kiadott és Bakócz Tamásnak dedikált munkájának, a „Symbola Pythagorae”-nak ajánlásában úgy ír a bíborosról, mint aki kevés időt fordít alváásra, helyette az éjszakai virrasztás óráit a papság mindennapi officiumának végzésével és olvasással tölti; lelkét a könyvek táplálékával erősíti, aminél nincs is édesebb.¹ Beroaldo dicsérete szerint tehát Bakócz az ideális főpap, aki teljes odaadással végzi egyházi kötelezettségeit, de ugyanakkor elmerül az irodalom élvezetében is.

A valóságot festi-e Beroaldo, vagy csak szokásos humanista hízelgő szólamokat mond bőséges ellenszolgáltatás reményében? Bakócznak iskoláztatása alapján meg lett volna a lehetősége arra, hogy ilyen irodalomszerető humanistává váljék, hiszen a krakkói egyetem után ugyanannak a Ferrarának és Padovának főiskoláit látogatta és szerzett az utóbbi helyen magisteri fokozatot, mint Janus Pannonius. De ahogyan tetteit, magatartását ismerjük, abból nem annyira az elmélyült, magányos olvasás hajlámára, mint inkább a célratörő, erőszakos, tevékeny emberre következtethetünk. Mi volt tehát Bakócz viszonya a könyvhöz? Tudunk-e válaszolni erre a kérdésre fennmaradt könyveiből és a forrásadatokból? Erre próbálunk válaszolni a következőkben.

A szakirodalom Csontos János 1883-ban megjelent közlése,² illetve Fraknói Bakócz-életrajza³ óta általában négy könyvet származtatott az ő tulajdonából: 1. A Ransanus-kódex⁴ 2. Zágrábi missale⁵ 3. Az esztergomi Bakócz-graduále.⁶ 4. Cicero: De oratore-kódex.⁷

1. Nem érintve most azt a problémát, hogy a Ransanus „Epitome” kódex valóban a Corvina-könyvtár számára készült példány-e vagy sem,⁸ annyi kétségtelen, hogy ez a Magyarország történetét

¹ BEROALDUS, Philippus, *Symbola Pythagorae moraliter explicata*. Bononiae 1503. Benedictus Hectoris. (30) lev. „curavi, ut hic libellus per mille exemplaria formatus excusisque divulgaretur, qui in liminati pagina ac titulo gestat nomen tuum sacrosanctum”. – „Et cum summo viro rerumque magnarum administratori turpe sit nocte tota somno consumere, tu somni paucissimus brevissimum tempusculum quieti das, vigilansque de nocte religiosum pensum pagis, tributumque quotidianum, quod quisque religiosus deo debet, diligenter libenterque persolis, interdum librorum pabulo, quo nullum est suavius animum pascit et refoves et ita vigilando lucubrandoque pluribus horis vives, vita non vigilia est, ut sapientes dixere.”

² CSONTOSI János, *Adalékok Oláh Miklós könyvtárhoz*. (MKsz 1883. 61.)

³ FRAKNÓI Vilmos, *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Bp. 1889. 188–192. (Magyar Történelmi Életrajzok.)

⁴ Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. Clmae 249.

⁵ Zágráb Székesegyházi Kincstár. No. 354.

⁶ Esztergom. Főszékesegyházi Könyvtár. Mss I. 1., 3b. Töredéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kéziratának töredékgyűjteményében, T 44. (SZENDREI Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Bp. 1981. F 469.)

⁷ Budapest. Országos Széchényi Könyvtár Clmae 148. Cicero, *De oratore libri III. Orator ad Brutum*.

⁸ CSAPODI Csaba, *The Corvinian Library. History and Stock*. Bp. 1973. 185. sz. – KULCSÁR Péter, *Ransanus Epitomejének kéziratai*. (MKsz 1969. 108–121.) – BERLÁSZ Jenő, *Über die Vorbesitzer des Ransanus-Kodex*. (MKsz 1969. 97–107.)

1. kép

összefoglalóan tárgyaló, díszesen illuminált kódex Bakócz tulajdonában volt. Az ő bíborosi kalappal, bojtokkal és pátriárkai kettőskereszttel ellátott címere (1. kép) kétszer is megtalálható a kötetben, amelyet Ransanus unokaöccse, Johannes A. Panormita Siculus Domonkos-rendi prior új ajánlással ellátva Bakócznak ajándékozott ennek római tartózkodása idején, 1512–1513-ban.⁹ Nem bizonyos, hogy azért mert Bakócz különleges történelmi érdeklődéséről lett volna tudomása, hanem lehet, hogy pusztán föl akarta használni saját érdekében az örökségként tulajdonába jutott és számára nem különösen érdekes könyvet; így akarta megszerezni a nagy tekintélyű, sőt a pápai trónra törő főpap jóindulatát.

2. Ezzel szemben tévesen keresték a zágrábi missale tulajdonosát Bakóczban. A kódex megrendelője eredetileg György topuszkói apát volt (1498). Befejeztetését tulajdonították Bakócznak azon az alapon, hogy egy belefestett címerben kék alapon kettétört kerékből fölfelé ágaskodó fél szarvas alakja látható. Márpedig ilyen Bakócz címere.¹⁰ De már Dragutin Kniewald kétségbe vonta, azután Berkovits Ilona meggyőzően bizonyította, hogy a kódex tulajdonosa nem lehetett Bakócz.¹¹ Berkovits

⁹ Az ajándékozás ideje kiderül az ajánlás szövegéből.

¹⁰ HOFFMANN Edit, *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 177–182.

¹¹ Magyarország műemléki topográfiája. I. *Esztergom műemlékei*. I. Összeállította GENTHON István. A könyvtári részt írta T. BERKOVITS Ilona. Bp. 1948. 312–320.

ugyanis a kódexet befejező és az említett címet is festő második illuminátor munkájában II. Lajos király egy címerfestőjének kezét ismerte föl, akinek munkáját 1519–1525 közt lehet megtalálni címeres nemeslevelekben.¹² A Bakócznak tulajdonított címerben viszont a pajzs fölött, illetve mellett sem bíborosi kalap és bojtok, sem pátriárkai kettőskereszt nincs, hanem csak püspöki infula. Márpedig Bakócz 1510-ben, amikor átmenetileg a zágrábi püspökség gubernátora volt, már 1500 óta bíboros, 1507 óta konstantinápolyi pátriárka volt, s az ezekre a rangjaira vonatkozó jelvényeket semmi esetre sem hagyták volna el címeréből. Így a zágrábi misszale befejeztetője nem Bakócz, hanem unokaöccse, Erdődy Simon püspök volt (1519–1543), aki ugyanazt a címet használta, mint nagybátyja. A zágrábi misszale tehát el kell hagynunk Bakócz Tamás könyvei közül.

3. De ugyanilyen eredményre jutunk az esztergomi úgynevezett Bakócz-graduále esetében is. Ezt a rendkívül gazdagon díszített (befejezetlen), igen nagy méretű (760 × 605 mm) kódexet ugyanaz az illuminátor festette, aki a zágrábi misszale befejezte, s így készítését is ugyanarra az időre kell tennünk. Első lapján, a lapszéli keretben ugyanazt a Bakócz–Erdődy-címet találjuk, mint a zágrábi kódexben, tehát kék alapon féltbetörött kerékből ágaskodó arany fél szarvas, a pajzs fölött püspöksüveg. Sem bíborosi vörös kalap, sem bojtok, sem pátriárkai kereszt nincsen. Mindezt már Berkovits Ilona helyesen megállapította, de a hagyomány kötelékétől még ő sem tudott szabadulni. Ő úgy vélte, Bakócz készítette a kódexet rokona, Erdődy Simon zágrábi püspök számára.¹³ De miért kellene Bakócz szerepét egyáltalán föltételezni? Ha valóban ő lett volna a megrendelő, a donátor címere semmi esetre sem maradt volna el (akár a possessor-címer mellett, akár alatta).¹⁴ A kódex festése sem 1521-ben Bakócz halála miatt szakadt meg, mint korábban gondolták, hanem 1526-ban, nyilvánvalóan a királyi kancelláriának, amelyben a címerfestő dolgozott, a mohácsi csatát követő menekülésével. A befejezetlenül maradt kódexet Erdődy Simon közvetlen utóda, Oláh Miklós folytattatta egy I. K. megjelölésű mesterrel, és ő ajándékozta a benne olvasható bejegyzés szerint 1555-ben az esztergomi egyháznak, természetesen ekkor (1543 után) már nem Esztergomban, hanem Nagyszombatban.

4. Sajnos a negyedik Bakócznak tulajdonított kódexet is el kell vitatnunk tőle. Az egyszerű fehér indafonatos olasz reneszánsz díszítéssel 1470 táján készült vaknyomásos olasz reneszánsz bőrkötésben levő kódexet azon az alapon számították Bakócz kódexei közé, hogy az első levél alsó lapszéli keretében a címerpajzson kék alapon ágaskodó arany fél szarvas látható. De a törött fél kerék hiányzik, püspöksüveg sincsen. (2. kép). A püspöksüveg hiányát még meg lehetne magyarázni azzal, hogy a kötete Bakócz még fiatalabb korában, püspökségre emelkedése előtt szerezte meg. De a fél kerék hiánya nem indokolható. Az ilyen csonkítás, a leglényegesebb elem elhagyása teljesen valószínűtlen.¹⁵ De nem is kell csonkulásra gondolnunk, mert ezzel a címerrel a kódexek egész sora ismeretes Marius Maffeus Volaterranus birtokából. A kék alapon ágaskodó arany fél szarvas ugyanis a Maffei család voltterri ágának a címere. (A római ág címerében a pajzs alsó felében még 5 arany-kék harántvágás is van.¹⁶ José Ruyschaert 69 olyan kódexet és nyomtatványt sorol fel a Maffei-könyvtárakról írt tanulmányában, amelyek Marius Maffeus Volaterranus könyvtárából származnak, aki tehát a maga

¹² HOFFMANN Edit (i. m. 181.) azt írja, hogy „a magyar urak számára dolgozott”. Ez persze tévedés, mert a címeres nemesleveleket nem a megadományozottak készítették, hanem a kancelláriában írták ezeket. A címerfestő tehát II. Lajos uralkodása alatt a királyi kancellária alkalmazottja volt.

¹³ BERKOVITS, i. h.

¹⁴ L. pl. a Nicolaus de Ausmo őnyomtatvány OSZK Inc. 197. jelzetű példányán IV. Sixtus pápa és Mátyás király címere. (Reprodukció: BERKOVITS Ilona, *Magyarországi Corvinák*. Bp. 1962. XLI. t.). – A Martinus Polonus Corvinában (Wien ÖNB Cod. Lat. 2139.) Giovannantonio Sacca és Mátyás király címere. (Reprodukció: CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Corviniana*. 3. kiad. Bp. 1981. C t.)

¹⁵ VAJAY Szabolcs szíves levélbeli és BERTÉNYI Iván szóbeli közlése, amiért nekik ezen a helyen is köszönetet mondok.

¹⁶ CRORRALANZA, G. B. de, *Dizionario storico blasonico*. Vol. II. Pisa 1886 – 1890. 45. – RUYSSCHAERT, José, *Recherches des deux bibliothèques romaines Maffei des XVe et XVIe siècles*. (La Bibliofilia 60. 1958. 306–355.) – MARRUCCHI, Adriana, *Stemmi di possessori di manoscritti conservati nella Biblioteca Vaticana*. (Mélanges Eugène Tisserant. Vol. VII/2. Città del Vaticano 1964. Studi e testi 237. 51., 59. és Tav. V. N. 43., 61.) – Ezen a helyen mondok köszönetet Ladislao LÁSZLOCZY-nak (Bolsano) a Maffei család címerére vonatkozó értékes adatok közléseért.

2. kép

korának jelentős könyvgyűjtője volt.¹⁷ Ezekhez a kötetekhez kell csatolnunk 70.-ként a budapesti Cicero-kódexet.¹⁸

Az Országos Széchényi Könyvtár Clmae 148 jelzetű Cicero-kódexe tehát soha nem volt Bakócz Tamásé, hanem Marius Maffeus Voletarranusé, akinek csak annyi kapcsolata volt Magyarországgal, hogy testvére,¹⁹ Raffaello Volaterranus 1479–1480-ban megfordult Magyarországon.²⁰

5. Az eddig ismertetett négy kötetten kívül meg kell még említeni két másikat, amelyek csak átmenetileg és alaptalanul bukkantak föl az irodalomban Bakócz könyveiként. Az egyikről így ír Gulyás Pál 1923-ban „könyv sorsa Magyarországon” című összefoglalásában: „Bakócz Tamás fényes misekönyve a bécsi állami könyvtárban.²¹ De már Hoffmann Editt megállapította,²² hogy ilyen Bakócz-misszale Bécsben nincs. (Talán a zágrábi misszaleval tévesztette össze Gulyás.) Ezen az alapon már Gulyás is elhagyta ezt az adatot fönt említett művének új kiadásából.²³

A másik téves adat Divald Kornélnál található,²⁴ aki fölvetette azt a lehetőséget, hogy a győri Antiphonale talán Bakóczé volt. De ennek a föltételezésnek semmi alapja nincs magában a kódexben.

¹⁷ RUYSSCHAERT, i. m.

¹⁸ BARTONIEK Emma, *Codices manu scripti Latini medii aevi*. Bp. 1940. *Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici* 12. No. 148. az 15 ~ 5-ként írt évszámot tévesen 1525-nek írta át. Capelli rövidítésszótára alapján azonban 1585-nek kell olvasni.

¹⁹ KRISTELLER, Paul Oskar, *Iter Italicum*. Vol. II. London–Leiden 1967. 309.

²⁰ BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*. Bp. 1966. I. 651.

²¹ MKsz 1923. 48.

²² HOFFMANN Edit, i. m. 182.

²³ Kézirat gyanánt. Bp. 1961. I. 173–174.

²⁴ HOFFMANN Edit, i. h. – Tévesen szerepel az OSZK Clmae 294. jelzetű Barbarus: De re uxoria kódex mint Bakócz Tamás egykori tulajdona BERLÁSZ Jenő, *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. 1981. c. művében (241, 318). Ebben a kódexben pusztán csak ugyanolyan bejegyzés van, mint a Ransanus-kódexben, hogy 1611-ben Thurzó György nádoré volt.

6. A sok negatívum után azonban sikerült találnunk egy kódexet, amely valóban Bakócz Tamásé volt. Méghozzá ez egy görög kódex, a bécsi Österreichische Nationalbibliothek kéziratárában Phil. gr. 289. jelzet alatt. A teljesen dísztelen, a XV. század végén másolt kódex tartalma a következő: Hesiodos: *Ἔργα καὶ ἡμέραι* (Erga kai hémerai). – Euripides: *Ἑκάβη, Ὀρέστης, φωνίσσαι* (Hekabé, Orestés, Phoinissai). – Sophoklés: *Οἰδίππος* (Oidipus). – Theokritos: *Εἰδύλλια* (Eidyllia). – Aristophanés: *Πλοῦτος* (Plutos). – Homeros: *Βατραχομωχία* (Batrachomyomachia).

A kódex tulajdonosát Bakócz Tamás saját kezű aláírása igazolja a fol. 141^r-n. „Thome Car[dinalis] Strig[oniensis]”. Tehát nem is itáliai tanulmányai idejéből való, hanem esztergomi érseksége, bíborossága korából. Aligha szerezhetette máshol, mint Itáliában, római útja alkalmával, s mivel a kódex teljesen dísztelen, semmi esetre sem pompaszeretettől, hanem azért, mert valóban olvasni akarta. Bakócz tehát, Ferrara neveltje, már a humanistáknak ahhoz a későbbi nemzedékéhez tartozott, amely a latin mellett a görögöt is bírta, görög szerzőket eredetiben olvasott. Talán része lehetett ebben annak is, hogy – legalább rangja szerint – konstantinápolyi pátriárka volt, s ezért illendőnek tartotta a görög nyelv és irodalom iránt való érdeklődést.

A kódexet a benne olvasható bejegyzés szerint „Augerius de Busbecq comparauit Constantinopoli”. Konstantinápolyba pedig csak a Corvina állományával kerülhetett. A kódex tehát Bakócz halála után (hagyatékának lefoglalásával)²⁵ a királyi könyvtárba került és onnan Szulejmán vitte el a többi kódex között.²⁶

7. Van még egy könyv, de ez már nem kódex, hanem nyomtatott Breviárium, amelynek Bakóczcal való kapcsolatát Ritoókné Szalay Ágnes állapította meg²⁷ a kötetel azonosított töredékek kézírásos szövegei alapján, de hogy valóban Bakócz tulajdonában is volt-e, vagy csak az ő idejében Esztergomban, azt ő sem mondja ki határozottan. Nézetünk szerint amilyen bizonyos az esztergomi használat és hogy onnan került Budára, majd 1686-ban Bécsbe,²⁸ azt nem gondoljuk, hogy Bakócz személyi tulajdonában lett volna. Nemcsak azért, mert egy ilyen nagy méretű breviárium inkább a liturgiában használatos, mint egyéni használatban, hanem erre utal a naptári rész március 6-i bejegyzése. Ez ugyanis egy Bakócz *elleni* római döntést regisztrál 1510-ben: „Hac die lata est sententia in Curia Romana pro Capitulo Strigoniensi et contra Archiepiscopum Strigoniensem in causa capellae.” (Nem a Bakócz-kápolnáról, hanem a Kanizsai érsek alapította Mária-kápolnáról van szó.)

*

A fennmaradt kötetek után meg kell vizsgálnunk azokat a műveket is, amelyeknek Bakócz-példánya nem maradt ránk, de kétségtelen, hogy megvoltak az ő tulajdonában. Ezek elsősorban a Bakócznak ajánlott könyvek. Ilyen mindenekelőtt a bevezetőben megemlített *Symbola Pythagorae*, amely Pythagoras filozófiájának erkölcsbölcseleti vonatkozásaival foglalkozik.

Bakócznak ajánlva adta ki Kelemen szőrényi püspök a Gellért-legenda Iulius Simon Siculus-féle átdolgozott kiadását Rómában 1519-ben. Ez a kis, 26 levél terjedelmű munka²⁹ így természetesen éppen úgy meg kellett, hogy legyen Bakócz könyvei közt, mint Beroaldo *Symbola Pythagorae*-ja.

Bizonyosra vehető, hogy átadta neki Rómában 1512-ben Iahannes Berlinus Alemannsnymodjában kinyomtatott kis munkáját, az „Oratio in secunda sessione concilii Lateranensis”-t Caietanus de Vio, a Domonkos-rend prokurátora, mert a szerző ezt Bakócznak ajánlotta abból az alkalomból, hogy az utóbbi akkor pontifikált először Rómában.

²⁵ FRAKNÓI Vilmos, *A Hunyadiak és Jagellók kora*. Bp. 1896. (A magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI Sándor. IV.) 430.

²⁶ CSAPODI Csaba, *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* MKsz 1961. 399–421.) Ua. önállóan: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 24. Bp. 1961.

²⁷ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Bakócz Tamás breviáriumának kéziratosa versei*. (ItK 1975. 541–554.) A kötet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Régikönyv gyűjteményében van Ráth F 1042 jelzet alatt.

²⁸ A kötet sorsáról l. sajtó alatt levő munkánkat, *Milyen kódexeket és nyomtatott könyveket találtak Budán 1686-ban?*

²⁹ BORSA Gedeon, *Az 1519. évben nyomtatott Gellért-legenda*. (MKsz 1980. 377–384.)

Van azután egy bécsi, 1516-ban megjelent nyomtatvány,³⁰ amely a három uralkodó, Miksa császár, II. Ulászló és Zsigmond lengyel király találkozója, illetve tanácskozása alkalmával mondott üdvözlő beszédek tartalmazza. Az egyik beszéd Bakócz Tamáshoz szól. Ludovicus Restio Vordinganus a bécsi egyetem nevében mondotta el az ő tiszteletére. Ez a nyomtatvány sem hiányozhatott Bakócz tulajdonából.

Föltételezhető, hogy a már említett Iulius Simon egy korábbi kis munkáját is megkapta Bakócz. Ez a Rómában 1516-ban Marcellus Silber nyomdájában megjelent, 22 levél terjedelmű munka a következő címet viseli: „Oratio de inventione artium liberalium, Romae . . . in templo Divi Eustachii habita.” A nyomtatványban Ignatius de Besse Pannoniustól van két ajánlás. Az egyik Fegyverneky Ferenc sági premontrai préposthoz szól, a másik András zágrábi vikáriushoz. Ezt az utóbbit arra kéri, ajánlja őt Bakócznak.

Neki ajánlotta „De conservanda et propaganda senum vita” című munkáját Antonio Gazio is.³¹

Ugyancsak föltételezhetjük, hogy Bakócz megkapta azt a görög nyelvű Athenaios-kötetet, amelyet Aldus Manutius adott ki 1514-ben Velencében, Bakócz unokaöccsének, Vértesi Jánosnak ajánlva. Vértesi Jánost, költői nevén Janus Vyrthesi Pannonius – az ajánlás szavai szerint Bakócz taníttatta Velencében Musurus Cretensisszel görögre. Aldus szerint ez a második Janus alig egy év alatt annyira előrehaladt a görög tudásban, hogy úgy látszik ő fogja elsőként meghonosítani hazájában a görög műsákat, amint nagy elődje, Janus Pannonius a latin műsákat vitte el a Duna partjára.³² Bakócznak az az elhatározása, hogy unokaöccsét Velencében görögre taníttatja és az elvárás, hogy belőle lesz az első magyarországi görög költő, megerősíti azt, amit Bakócz görög kódexével kapcsolatban mondunk.

Mindössze ennyi az, amit az egykor Bakócz tulajdonában volt könyvekről meg tudtunk állapítani. Annyihoz elegendő, hogy föltételezzük egy nem éppen nagy méretű könyvgyűjtemény létét. Ez a könyvtár semmi esetre sem lehetett olyan nagy, hogy szükségessé tette volna könyvtáros alkalmazását. Nem is találkozunk ilyennel udvartartásában. Egri, sajnos csak két évből, 1493-ból és 1495-ből fennmaradt számadáskönyveiben nagy létszámú alkalmazottai közt 16 lovászt és kocsiszt, 7 trombitást és 13 dobost találunk, azonkívül egy-egy orgonamestert és órást, de könyvtáros fizetéséről nem esik szó. Hogy könyvfestőket és másolókat sem foglalkoztatott, arra a számadáskönyvekben az a negatívum utal, hogy a két évben vásárolt papír értéke (Budán vették), mindössze egy forint volt, pergamenről, festékről nincs szó egyáltalán.³³

*

Mínt hogy így megállapításaink szerint nem maradt ránk egyetlen olyan díszes kódex, amelynek készítése Bakócz nevéhez fűződne és könyvdíszítésre-másolásra vonatkozó adatunk sincsen, Bakóczot törölnünk kell a régi magyar bibliofilek sorából. De ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy ő a könyvben pusztán egyéni olvasmányai anyagát látta. Sőt, ellenkezőleg sok jel mutat arra, hogy Bakócz abban a tekintetben is modern és gyakorlatias ember volt, hogy fölismerte és jól fölhasználta a könyvnyomtatásban rejlő előnyöket.

Rendkívül érdekes ebből a szempontból az az oklevél, amelyben Ádám Gergely budai bíró és az esküdt polgárok 1491. január 13-án hírül adják a következőket: Fogelbaider Lénárt budai polgár (nyilvánvalóan könyvkereskedő) a [Bakócz] Tamás győri püspöktől átvett misekönyvek fejében („pro

³⁰ *Orationes Viennae Austriae ad Divum Maximilianum Caesarem Augustum aliosque illustrissimos principes habitae in celeberrimo trium regum et Caesaris conventu. Anno MDXV. Viennae Pannoniae 1516. Viator. (72 fol.) (Apponyi 117. sz.)*

³¹ HEGEDŰS, Stephanus: *Analecta recentiora*. Bp. 1906. 148–149.

³² „Quantum gratulor tibi Iane, quantum Hungaris tuis, quantum ipsi Hungariae, non facile dixerim: quod tantum iam profeceris graecis literis nondum annum audiens Musurum Cretensem: id que Venetiis, ut primus graecae musae attice loquentes breui relaturus in patriam videaris.” Aldus itt közli Janus sírversét: in cuius sepulchro elegans illud distichon legitur. Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Istrum gratulor tibi Iane, quantum laurigeras ex Helicone Deas. (Ezt az adatot Janus Pannonius sírfelirataról szóló cikkünk írásakor még nem ismertük (ItK 1981. 42–43.), de megerősíti az abban mondottakat.

³³ KEREZSY Jenő, *Bakócz Tamás egri püspök udvartartása és egyházmegyéje*. Érsekújvár 1910. 26–29., 52–53. (Művelődéstörténeti Értekezések 39.)

missalium”) fennálló 1000 arany tartozása fejében zálogba adta a püspöknek a városháza lében álló házat. Fogelbeider Lénárt halála után végrendeletének végrehajtójától, Fogelbaider styéntől Bakócz bírói úton követelte a tartozás megfizetését. De mivel ez nem volt képes fizetni, 1486-ban az említett házat zsidóknak adta zálogba. Mikor azután a tartozás a kamatokkal együtt már 1492-ig forintosra nőtt, Fogelbaider Sebestyén eladta a házat.³⁴

Az oklevél alapján tehát az derül ki, hogy Bakócz a maga költségén nyomtatott ki egy missale-t és azt bocsátotta bizományba egy budai könyvkereskedőnél. Melyik lehetett ez a misekönyv? Az 1486–1492-ig győri püspök volt. Külön győri misekönyvet nem ismerünk, a győri egyházé tehát az esztergomi érseki megye rítusával élt, ennek szerkönyveit használta. Missale oniense pedig 1486–1490 közt csak egy jelent meg; 1486-ban, Velencében Erhard Radtold nyomtatásában. Ezt a misekönyvet tehát Bakócz finanszírozta. Az összeg alapján úgy tűnik, a nyomtatásból mintegy 250 kötetet bocsátott a budai bizományos rendelkezésére.³⁵

A további nyomtatott esztergomi szerkönyvekre vonatkozólag nincsen ilyen adatunk, de lehetetlen látni Bakócznak legalábbis szervező, kezdeményező tevékenységét abban, hogy az esztergomi érseki megyének az ő érseksége alatt 32 liturgikus könyve jelent meg nyomtatásban: 19 missale, 5 árium, 5 ordinarius, egy psalterium, két obsequiale és még két constitutiones synodales. Ezekből Velencében, 5 Bécsben, 2 Nürnbergben, egy-egy Bázelen, Lyonban és egy ismeretlen helyen.³⁶ A missale óriási teljesítmény, az egyházmegye alapos ellátása szükséges szerkönyvekkel, Szent István törvényének szellemében, amely a püspökök feladatára bízta a plébániák ellátását az istenlethez szükséges könyvekkel és Mátyás királyt követve, aki először rendelte el Magyarországon a püspökök könyvek kiadását.³⁷

ermészetes ezek után, hogy Bakócz az 1514-i keresztes hadjáratra kibocsátott búcsúlevelet is utatásban készíttette el, – (ami egyébként ekkor már általános szokás volt) – Bécsben Singrenius utatás nyomdájában.³⁸ Bizonyára nyomtatottak voltak azok az iskolakönyvek is, amelyekért („pro puerorum”) még egri püspök korában a „Magister puerorum” Kassára utazott és erre kapott költséget.³⁹ Hogy melyik volt ez az iskolakönyv, a számadás nem mondja meg, valószínűleg a grammaticae ad Donati de octo partibus orationis libellum egy ismeretlen, korai kiadása, amelyet Bakócz nyomtatott ki. Ennek a nyelvtankönyvnek ugyanis Bakócz halála után, 1526-ban, Singreniusnál megjelent kiadásának címlapján „Thomas Bakocz ab Aerdevd” négy soros költséges verse olvasható:

„Illicet huc propere sacrata Iuuentus
Arripe Musarum lecta breues aeditus(!) [aditus]
Experiare etiam Iani quid dogmata possint
Nempe his est breuius commodius ue nihil”

Azok a sorok abból a szempontból is érdekesek, mert bennük Bakócz hiteles kis verse maradt fent. Ez tehát valóban próbálkozott a költészet területén is.⁴⁰

A nyomtatott könyveknek tartjuk a Bakócz-kápolna gazdag szerkönyv-főlszerelését is, amelyről az végrendelete szól: a töméntelen arany-ezüst tárgy, miseruha mellett: „Capellam . . . Anti-

⁴ KELENYI B. Ottó, *Bakócz Tamás és egy budai polgár misekönyvüzletének bonyodalmai*. Budapest 1942. 431–435.

⁵ Uo.

⁶ L. SZABÓ Károly–HELLEBRANT Árpád, *Régi Magyar Könyvtár*. III.

⁷ Az 1480-ban Velencében megjelent Breviarium Strigoniense-ben: „Serenissimo principe Mathia rege invictissimo regnante ob multorum clericorum utilitate imprimi iubente”.

⁸ *Forma indulgentiae plenariae proipso bellatore missae*. 1514. Egyetlen ismert példánya a cheni Bayerische Staatsbibliothekban, a Cod. Lat. 14239 kötetéblájaként. (BORSA Gedeon, *iciz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi kereszteshadjárat hirdetéséhez*. (MKsz 1977. –221.)

⁹ FRAKNÓI Vilmos: *Bibliographiai apróságok*. MKsz 1881. 201.

⁰ Ez igazolja RITOÓK Zsigmondné föltevését (i. h. 548–549.), hogy Bakócz maga is írt verset.

phonariis, gradualibus, missalibus . . . dotatam . . . eidem Capitulo tenendam, possidendam pariter et habendam iure perpetuo reliquistet.”⁴¹

Végeredményben az elmondottakból Bakóczról egy fokkal kedvezőbb kép alakul ki, mint egyébként pusztán politikainak tűnő működése alapján láttuk. Művelt humanista volt ő. Ezt elhihetjük Beroladónak, aki a maga házában nevelte Bakócz költségén annak két unokaöccsét, Jánost és Pált, tehát jó értesülései lehettek róla s éppen elég dicsérnivalót találhatott volna – talált is –, ha pusztán hízelegni akart volna; nem kellett volna éppen azt emelnie ki, hogy a főpap szeretett olvasni. Hogy a latin verseléssel maga is kísérletet tett, annak a főntebb bemutatott sorok a bizonyítékai.

Humanista műveltségében minden jel arra mutat, hogy határozottan érdeklődött a görög nyelv és irodalom iránt. A tulajdonából fennmaradt görög kódexen kívül erre következtethetünk abból, hogy két unokaöccsét a latinban és görögben egyaránt kiváló Beroladónál neveltette, a harmadikat meg éppen Velencében Musurus Cretensisnél taníttatta görögre, s ettől az utóbbtól Vértesy Jánostól azt várták, hogy nemcsak nevét cseréli föl Janus Pannonius mintájára, hanem maga is neves görög költő lesz. Mi akadályozta meg a terv megvalósulását, nem tudjuk, Vértesy Jánosról nincs több adatunk,⁴² bizonyosan fiatalon meghalt. Sajnos Bakócz levelezése nincs kiadva. Mindössze egy levele ismeretes, amelyet 1491-ben Maffeo de Treviglióhoz intézett,⁴³ de jellemző, hogy ebben is görög irodalmi vonatkozást találunk ott, ahol arról ír, hogy Kassa mellett a két trónkövetelő serege közt szerencsére elmaradt a csata és így nem kell a két testvér, Ulászló és Albert csatájáról olyan históriát írni, mint Eteoklészról és Polyneikésről. Ezt az utalást csak Aischylosból ismerhette, Aischylos pedig ekkor még latin fordításban, legalábbis nyomtatásban, nem volt ismeretes.⁴⁴

A görög műveltség elsajátításában és meghonosításában tehát Janus hagyományait folytatja Bakócz, abban a tekintetben pedig, hogy unokaöccseit, költséget nem kímélve Itália legjobb humanistáinál neveltette, Vitéz János nyomdokaiba lépett, azzal a célkitűzéssel és felelősséggel, hogy hozzájáruljon Magyarországon az őt követő vezető generáció legmagasabb műveltségi szintre emeléséhez.

⁴¹ SZÁNTÓFFY Antal, *A Bakácskáporna a Sion hegyen Esztergomban*. Magyar Sion 1867. 682.

⁴² GERÉZDI Rabán, *Aldus Manutius magyar barátai*. (Gerézdi Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*. Bp. 1968. 242–245. (Korábban megjelent: ItK 1945.)

⁴³ *Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*. Kiadja BERZEVICZY Albert. Bp. 1914. 184–189. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 39.) Magyar fordításban közli V. KOVÁCS Sándor, *Magyar humanisták levelei*. Bp. 1971. 425–431.

⁴⁴ Humanista vonás Bakóczban a csillagjósolásban való erős bizalma, amiről olyan gúnyosan emlékszik meg Taurinus egy Vadianushoz 1514. október 28-án írt levelében: „Mindennap sokat emlegetjük Uraságodat Johannes Nisseus csillagással, ki nem rég került főtisztelendő uralom (Bakócz Tamás) udvari emberei közé. Bolondját járhatja a vén kriptaszökevényvel, ki egész lelkevel a csillagjósok ostobaságain csügg, s nem kis pénzt zsebel be.” (A levelet magyar fordításban közli V. KOVÁCS Sándor, i. m. 464–467.)